

Jakub Skomial

IDEAŁ WŁADCY W KRONICE POLSKIEJ GALLA ANONIMA

Kronika polska Anonima tzw. Galla stanowi jedno z podstawowych źródeł umożliwiających poznanie polskiej myśli politycznej z przełomu XI i XII w. Dowodzi wielowarstwowości ideologii dworskiej, wskazuje przeciwników politycznych obozu książęcego i daje możliwość poznania powiązań pomiędzy poglądami w niej zawartymi a koncepcjami politycznymi powszechnie znanymi w ówczesnej Europie.

Niniejsza praca stanowi próbę przedstawienia i analizy Gallowej koncepcji idealnego władcy¹. W związku z tym marginalnie zostały potraktowane zagadnienia dotyczące źródeł modelu idealnego panującego, zarówno w odniesieniu do źródeł krajowych jak i zagranicznych. Dla właściwego zrozumienia omawianych problemów w tekście znajdują się pewne informacje dotyczące tej kwestii, których nie można uznać za pełne wyczerpanie tego zagadnienia.

¹ Problematyka ideału władcy w okresie średniowiecza poruszana jest w wielu opracowaniach, z których w tym miejscu na szczególną uwagę zasługują następujące: R. W. Carlyle, A. J. Carlyle, *A History of Mediaeval Political Theory in the West*, London 1950; E. H. Kantorowicz, *The kings two bodies (A Study in Mediaeval Political Theology)*, Princeton 1957; M. Bloch, *Spółczesność feudalna*, Warszawa 1981; Cz. Deptuła, A. Witkowska, *Wzorce ideowe zachowań ludzkich w XII i XIII wieku*, [w:] *Polska dzielnicowa i zjednoczona*, Warszawa 1972; A. Gieysztor, *Polski homo mediaevalis w oczach własnych*, [w:] *Polaków portret własny*, Kraków 1979; B. Kürbis, *Wizerunki Piastów w opiniach dziejopisarskich*, [w:] *Piastowie w dziejach Polski*, Wrocław 1975 oraz z prac starszych, J. Skoczek, *Ideał króla w średniowiecznej i renesansowej Polsce*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1932. Należy także wskazać na opracowanie tego zagadnienia od strony porównawczej w zakresie kroniki Gallowej i kroniki Kosmasa zawarte w napisanej w Zakładzie Powszechnej Historii Państwa i Prawa UE pracy magisterskiej mgr E. Kowalskiej, *Ideał władcy średniowiecznego w kronikach Galla-Anonima i Kosmasa*. **Skróty użyte w przypisach:** PH — „Przegląd Historyczny”; St. Żr. — „Studia Źródłoznawcze”; Zap. Hist. — „Zapiski Historyczne”.

Będąca przedmiotem niniejszych rozważań *Kronika polska* powstała na początku XII w. jako wyraz ideologii politycznej polskiego dworu książęcego². Jej geneza związana jest z tworzeniem się państw narodowych na obszarach Europy środkowej i wschodniej, z rozwojem społeczno-politycznym powodującym zaistnienie konieczności pojawienia się literatury o charakterze politycznym, będącej jednocześnie spisaniem tradycji narodowej³. Najlepiej do realizacji tego celu nadawało się dziejopisarstwo rozwijające się w formie kronik czy książęcych gestów na dworach monarszych, bądź w powiązanych z nimi rezydencjach biskupich. Zawartym w nich relacjom historycznym towarzyszył komentarz prezentujący w różnej formie podstawy działalności politycznej. Wpływał on na rozwój świadomości narodowej i budował wzorce osobowe oraz reguły postępowania w określonych sytuacjach. W związku z tym, również i w dziele Gallowym można wyróżnić dwie płaszczyzny: historyczną i ideologiczną. W tym układzie informacje historyczne mają wyraźnie charakter usługowy w stosunku do elementów ideologicznych. Przejawiało się to przede wszystkim w odpowiedniej selekcji materiału historycznego, w tłumieniu pewnych faktów i w wysławianiu innych w zależności od zgodności z koncepcją autora kroniki oraz w ograniczeniu się kronikarza do pełnego pokazania tylko dwóch władców: Bolesława I Chrobrego — twórcy potęgi państwa polskiego i Bolesława III Krzywoustego — wskrzesiciela dawnej świetności⁴. Pozostali panujący zostali zaprezentowani w odpowiednio ograniczonym zakresie, a pewne wydarzenia polityczne nie znalazły miejsca na kartach kroniki.

Płaszczyzna ideologiczna *Kroniki polskiej* to dwa zagadnienia: wewnętrzne — wzmocnienie władzy monarszej w państwie i zewnętrzne — próba określenia stanowiska Polski wobec cesarstwa jako jednej z potęg uniwersalnych oraz wobec rozwijającej się ideologii krucjatowej. Dla obozu księcia polskiego ważniejsza była kwestia wewnętrzna. Osłabienie władzy centralnej na przełomie XI i XII stulecia spowodowało konieczność odbudowy autorytetu władzy także w płaszczyż-

² J. Adamus, *O monarchii gallowej*, Warszawa 1952, s. 127 i n., J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie do roku 1480*, Wrocław 1964, s. 33 i n.

³ I. Ichnatowicz, A. Mączek, B. Zientara, *Spółeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Warszawa 1979, s. 74 i n.

⁴ Przyjęcie takiego układu relacji, u podstaw którego leżała uznawana w średniowieczu dawność jako legitymacja historyczna, pozwalało widzieć w nim specyficzny materiał dowodowy. — A. F. Grabski, *Polska w świadomości społeczeństw europejskich w wiekach średnich*, [w:] *Polska dzielnicowa...*, s. 410. Pozwalało także na pośrednią krytykę osoby Bolesława Krzywoustego, uznając niektóre pochwały Chrobrego za zarzuty stawiane jego potomkowi — Dąbrowski, *op. cit.*, s. 36.

nie ideologicznej⁵. Jej wzmocnienie miało polegać na zabezpieczeniu się przed możliwością obalenia władzy przez poddanych i na wykazaniu wszelkich pozytywów istnienia silnej władzy centralnej.

Dla rozważań dotyczących modelu idealnego władcy ważne jest także zagadnienie dydaktycznego oddziaływania treści zawartych w *kronice*. Adresatami tego dzieła mieli być w pierwszej kolejności monarchowie, którym jego lektura powinna dać zasady i reguły postępowania, umożliwiając im w ten sposób stanie się wzorami dla następców. Drugi krąg adresatów stanowili przedstawiciele społeczeństwa polskiego mający wpływ na kierunki działalności państwa. Wśród nich znajdowali się także członkowie potencjalnej grupy opozycyjnej wobec dworu. W stosunku do nich oddziaływanie dydaktyczne miało polegać na dostarczeniu pewnych idei kultury „uczonej”, zawierających takie pojęcia jak miłość ojczyzny, obrona jej honoru, dążenie do zapewnienia jej chwały oraz wizję Polski jako owdowiałej niewiasty po śmierci Bolesława I, oczekującej wskrzeszenia dawnej potęgi państwa⁶. Anonim, w celu wzmocnienia tego oddziaływania, napisał swą *kronikę* w formie tzw. *gesta*⁷. Zapewne kronikarz zetknął się z tego typu wzorcami *chansons de geste* gdzieś poza granicami Polski, być może na pograniczu francusko-niemieckim, będącym kolebką tego typu gatunku pisarskiego wyrosłego na gruncie kultury rycerskiej⁸. Anonim tzw. Gall, pragnąc, aby opisywane przez niego czyny władców polskich były jak najszerzej znane, wykorzystał te wzory przy pisaniu swego dzieła⁹. O tym jak trudne było to zadanie świadczą słowa wstępu do księgi III *Kroniki*¹⁰.

Zgodnie z powszechnie obowiązującymi wzorami pisania *chansons de geste* zaczął swą *kronikę* od przedstawienia geografii Polski i krótkiej charakterystyki jej sąsiadów. Dalej opisał problemy związane z pochodzeniem państwa i narodu, a na zakończenie części wstępnej zajął się czasami pogańskimi. Dzieje władców chrześcijańskich to główna treść historyczna *kroniki*. Tak jak wymagał tego wzór stopniowo roz-

⁵ B. Kürbis, *Polskie Laudes Regiae w kronice Galla-Anonima*, [w:] „*Cultus et cognitio*”, Warszawa 1976, s. 302; podobnie R. Heck, *Problemy świadomości historycznej średniowiecznego społeczeństwa polskiego*, [w:] *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach i Słowacji*, Wrocław 1978, s. 55.

⁶ Gieysztor, *op. cit.*, s. 20.

⁷ Deptuła, Witkowska, *op. cit.*, s. 123, Dąbrowski, *op. cit.*, s. 38, Skoczek, *op. cit.*, s. 1, M. Plezia, *Wstęp do: Anonim tzw. Gall, Kronika Polska*, Wrocław 1965, s. LVIII i n.

⁸ Deptuła, Witkowska, *op. cit.*, s. 123.

⁹ Należy pamiętać, iż motywem przewodnim klasycznych *chansons de gestes* była postać Karola Wielkiego i boje toczone przez jego rycerzy, por. M. Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 1973, s. 93 i n.

¹⁰ Anonim tzw. Gall, *Kronika polska*, Wrocław 1965, s. 63—65.

szerzał ilość informacji aż do pełnej opowieści o współczesnym sobie władcy — Bolesławie Krzywoustym. W ujęciu Gallowym stanowił on, wraz z Bolesławem Chrobrym, podstawę do tworzenia modelu idealnego monarchy¹¹.

Istniejąca w średniowieczu feudalna teoria władzy przyjmowała, że osoby powołane do rządzenia (monarcha, dynastia) muszą posiadać pewne cechy nadzwyczajne, do których zaliczano powszechnie: świętość, dzielność, rycerskość, szlachetność, hojność i sprawiedliwość. Cechy te były wyliczane przez specjalną literaturę, tzw. zwierciadła królewskie. Według założeń miały one służyć władcom do prównywania własnych przedmiotów z zawartymi w propagowanym modelu. W sytuacji gdy porównanie to wypadło niekorzystnie, należało starać się o ich zharmonizowanie. Powstające zwierciadła zawierały w sobie także odbicie zmian zachodzących we wzorcach osobowych, co szczególnie dotyczyło nowo powstałych państw Europy środkowo-wschodniej. Stopniowo docierające do tych krajów nowe idee obejmowały nie tylko katalog cech, ale również wzory postaw i zachowań stanowiących zasadnicze wartości ideowe okresu.

Wzory osobowe stanowiły w odczuciu ich twórców wizję właściwego porządku społecznego, z prawidłowym podziałem zadań i obowiązków pomiędzy przedstawicieli poszczególnych warstw społecznych. Wyrazem tego były indywidualne hierarchizacje cech zawartych w modelu uniwersalnym. Wynikały one z rywalizacji o wpływy różnych warstw i grup klasy rządzącej.

W oparciu o przedstawione w *Kronice polskiej* charakterystyki poszczególnych Piastów można wskazać zespół cech stanowiących Gallowy ideał monarchy. Skupienie się kronikarza przede wszystkim na postaciach Chrobrego i Krzywoustego dowodzi, iż w nich widział władców bliskich ideałowi. W tym układzie szczególną rolę należy przypisać postaci Chrobrego jako sylwetce najbardziej wyidealizowanej, stawianej za wzór następcom, a głównie Krzywoustemu¹². Charakterystyki pozostałych panujących stanowią uzupełnienie wzbogacające wizję idealnego władcy o elementy dodatkowe, choć niekiedy o dużym znaczeniu¹³.

W swej kronice Anonim przedstawił zespół cech pozytywnych i ne-

¹¹ *Ibidem*, s. 8—62.

¹² Deptuła, Witkowska, *op. cit.*, s. 124.

¹³ Trzeba także pamiętać, że traktowanie przez kronikarza charakterystyk poprzedników jako tła dla zaprezentowania cech Bolesława III, jest wynikiem uznania więzi krwi za podstawę dziedziczenia cnót przodków. Według Anonima są one dziedziczne na równi z władzą, prestiżem oraz dobrami materialnymi — B. Gerek, *Wyobrażenia czasowa polskiego dziejopisarstwa średniowiecznego*, St. Żr. 1977, t. XXII, s. 10.

gatywnych. Ten ostatni został ograniczony do kilku tylko wad i nie miał tak dużego znaczenia jak grupa cech pozytywnych, które obejmują swym zasięgiem nie tylko okres sprawowania rządów, ale również czas przygotowywania się do rządzenia — dzieciństwo i wiek młodzienny.

Idealny monarcha powinien posiadać tzw. „zaczynną młodość” oznaczającą spędzanie czasu na służbie rycerskiej i wytrwałej pracy połączonej z rozumnym i właściwym postępowaniem¹⁴. W tym okresie przyszły władca powinien nauczyć się przestrzegania obyczajów przodków i wykształcić w sobie przywiązanie do ziemi odziedziczonej po swych poprzednikach, do dziedziczonej ojcowizny¹⁵. Anonim tylko raz wspomina o wykształceniu zdobytym w szkołach przez panującego; czyni to przy charakterystyce Kazimierza Odnowiciela¹⁶. Przemilcza natomiast fakt posiadania wykształcenia przez Mieszka II. W związku z tym trudno jest ustalić jaki zakres wiedzy ogólnej przewidywał kronikarz dla idealnego monarchy, a także w jaki sposób powinien on ją uzyskać. Brak również informacji, czy Gall Anonim uważał za potrzebne ograniczenie jej do znajomości spraw bożych i liturgii regulującej życie społeczności Kościoła, związanych z traktowaniem panującego jako przywódcy ludu chrześcijańskiego. Sądzić należy, iż kronikarz widział posiadanie wykształcenia jako rzecz pożyteczną, ale nie konieczną ze względu na warunki, w jakich monarcha miał działać. W jego ujęciu brak tej cechy nie powodował zmniejszenia znaczenia danego władcy i nie mógł być porównywany z brakiem innych cech, znacznie od tej ważniejszych¹⁷.

Drugi zespół cech to przedmioty jakimi powinien charakteryzować się monarcha w okresie swego panowania. Stanowią one bardzo obszer-

¹⁴ W *kronice* znajdujemy trzykrotną prezentację wizji młodości władcy: opis młodości Siemowita w połączeniu z zasługami w rozszerzaniu granic państwa (s. 14), młodości Mieszka Bolesławowica (s. 58—59) i młodości a nawet dzieciństwa Krzywoustego (s. 66—67).

¹⁵ Wzorem do naśladowania jest tutaj Kazimierz Odnowiciel, który tak miał stwierdzić w czasie pobytu na wygnaniu, Anonim tzw. Gall, *op. cit.*, s. 44.

¹⁶ D. Borawska, *Piśmiennictwo i nauczanie*, [w:] *Polska pierwszych Piastów*, Warszawa 1974, s. 292, T. Manteuffel, *Kultura Europy średniowiecznej*, Warszawa 1974, s. 332.

¹⁷ Skoczek, (*op. cit.*, s. 16) i Dąbrowski, (*op. cit.*, s. 29) reprezentują stanowisko, iż Piastowie, poza małymi wyjątkami, uznawali naukę wraz z pisaniem oraz łaciną za rzecz całkowicie władcom i rycerzom zbędną, traktując ją jako rzecz księży i osób duchownych. Pogląd odmienny to stanowisko Manteuffla (*op. cit.*, s. 262), który twierdzi, że władcy ci otrzymywali bardzo staranne wykształcenie, obejmujące znajomość co najmniej jednego języka obcego (niemieckiego albo ruskiego), łaciny i stosunków międzynarodowych. Do wyjątków natomiast należał Mieszko II ze względu na jego znajomość greki.

ny katalog, który — dla ułatwienia jego prezentacji — można podzielić na kilka grup cech.

Pierwsza obejmuje cechy związane z boskim wybraństwem władcy i przekonaniem kronikarza o niepodważalności tego aktu¹⁸. Oznaczało ono dla władcy nie tylko bycie panem naturalnym poddanych i podmiotem wynikających stąd przyrodzonych praw do rządzenia, ale również istnienie stałej opieki Boga nad władcą i posiadanie szczególnej misji do spełnienia¹⁹. Dzięki temu wola boża jest źródłem władzy dynastii, podstawą boskiej pomocy i opieki²⁰. Czuwanie Boga nad idealnym monarchą powoduje, że jego zachowanie i jego działalność prowadzą do właściwych rezultatów, są dobre i powodują tylko dobre skutki²¹. Posiadanie szczególnej misji do spełnienia jest wyznaczone przez dzieje państwa, a jej treść określa chrześcijański charakter kraju²². W praktyce mogą one być różne: dla Mieszka I tę misję stanowiło przeprowadzenie chrystianizacji państwa, dla Chrobrego — zapewnienie jego potęgi i bogactwa, dla Kazimierza Odnowiciela — odbudowa kraju i aparatu kościelnego, a dla Krzywoustego ma nią być przywrócenie Polsce jej świetności sprzed wieku.

Każdy z władców powinien realizować zadania na nim ciążące, a wynikające także z procesu rozszerzania zasięgu wiary chrześcijańskiej wśród pogan. W dobie krucjat pozwalało to na wykazanie ich czynnego udziału w wykonywaniu wspólnych zadań całego chrześcijaństwa. Według kronikarza brak własnej misji albo jej niewłaściwe wykonywanie może spowodować, że panowanie danego władcy przejdzie bez sukcesów, a nawet może być naznaczone niepowodzeniami.

¹⁸ B. Kürbis, *Sacrum i profanum. Dwie wizje władzy w polskim średnio-wieczu*, St. Żr. 1977, t. XXII, s. 29.

¹⁹ Gallowa doktryna panów naturalnych powoduje, że z jednej strony tylko Piast może być władcą Polski, z drugiej zaś brak możliwości istnienia rządów niedynasty oraz karę bożą spotykającą tych, którzy występują przeciwko panom naturalnym. Należy przy tym wskazać na trzy sprawy: po pierwsze — jest to teoria, która do Polski przysłała z Europy Zachodniej, po drugie — jej rozpowszechnianiu sprzyjał aparat kościelny poprzez głoszenie bożego źródła władzy panujących, po trzecie — w ten sposób państwo otrzymało w osobie władcy swój symbol, szczególnie po pierwszej koronacji — Ihnatowicz i in., *op. cit.*, s. 56.

²⁰ Zwraca uwagę brak uzasadnienia kościelnym pomazaństwem poglądu o charyzmacie boskim Piastów. Oznaczało to w konsekwencji możliwość posiadania autorytetu również przez niekoronowanego księcia w oparciu o boskie powołanie do dynastii i przynależność do rodu — Kürbis, *Sacrum i profanum...*, s. 27—28.

²¹ Oznacza to brak podlegania przez Piastów zasadom zwykłej moralności, brak zrównania ze zwykłymi chrześcijanami oraz posiadanie marginesu swobodnego działania — Kürbis, *Wizerunki Piastów...*, s. 210 i *Polskie...*, s. 303. Stan ten oznacza również, że władcy nie muszą się tłumaczyć ze swoich czynów — Kürbis, *Sacrum i profanum...*, s. 29.

²² Deptuła, Witkowska, *op. cit.*, s. 125.

Druga grupa cech idealnego władcy związana jest z militarnym aspektem władzy, z faktem widzenia w monarsze cnót rycerza-wojownika i wodza.

Podstawową cechą tej grupy jest szeroko rozumiana waleczność (dzielność, *probitas*)²³. Oznacza ona przede wszystkim osobisty udział w walce, w pierwszym szeregu, na czele swych wojsk. Panujący powinien walczyć jak prosty rycerz, stając oko w oko ze śmiercią. Powinien odznaczać się także nieustraszenością i męstwem, pogardą dla śmierci i posiadaniem wiary w ostateczne zwycięstwo. Wszelkie działania wojenne musi prowadzić aż do zwycięskiego końca. Ważna dla monarchy jest także umiejętność pobudzenia własnych oddziałów do walki płomiennym przemówieniem zawierającym wskazanie na boskie pochodzenie chwały i zwycięstwa, poprzez zastosowanie efektywnego gestu czy przypomnienie własnego przykładu²⁴.

Oprócz tych cech, związanych z ideałem wojownika, kronikarz wymienia również wymagania potrzebne do prowadzenia wojny; tworzy w ten sposób ideał władcy-wodza. W jego skład wchodzi przede wszystkim umiejętność prowadzenia wojny i właściwego wyznaczania jej celów, którymi nie powinny być łupy, lecz określone korzyści polityczne. W czasie kampanii władca nie powinien opóźniać pochodu swych wojsk zajmowaniem miast i gromadzeniem bogactw, lecz powinien dążyć do jak najszybszego zajęcia ośrodka politycznego przeciwnika i pochwylenia jego władcy²⁵. Trzeba przy tym pamiętać, że Gall Anonim wymagał od idealnego panującego prowadzenia wojny w ramach konwencji zakładającej stosowanie podstępów tylko w sytua-

²³ Podstawę stanowiły tu, oprócz cech Chrobrego, przekazane przez tradycję przymioty Kazimierza Odnowiciela (sława rycerska zdobyta poza granicami kraju i zachowanie się w walce) oraz dzieje panowania Bolesława II i Bolesława Krzywoustego pokazujące takie cechy jak: niedoścignione mistrzostwo w prowadzeniu kampanii, zajmowanie pozycji na czele oddziałów i stawianie oko w oko ze śmiercią — Anonim tzw. Gall, *op. cit.*, s. 46, 50—53, 81 i n.

²⁴ Cecha zaczerpnięta z charakterystyki Kazimierza Odnowiciela, *ibidem*, s. 49 i n. Trzeba tu wskazać na pozycję modelu Gallowego wśród innych koncepcji tego typu. Kronikarz przyjął szereg typowych cech z ideału rycerskiego, a to: dobre urodzenie (dla niego jest to wywodzenie się od dawnych przodków, bycie członkiem rodu panującego i istnienie opieki bożej), posiadanie siły i odwagi, hojność, bezwzględna wierność zobowiązaniom podjętym w stosunku do równych sobie i odpowiadanie pomstą na zniewagę. Istnieją jednak i różnice. Anonim mocno akcentuje motyw władcy — rycerza (wodza) w okresie, gdy w Europie monarchowie nie byli traktowani jako postacie szczególnie bohaterskie, brak jest w *kronice* podkreślania urody i wdzięku osobistego, posiadania strojów ozdabianych złotem i drogimi kamieniami oraz brak wreszcie wątków miłosnych — Ossowska, *op. cit.*, s. 93 i n.

²⁵ Tak właśnie postępował Bolesław Chrobry, Anonim, tzw. Gall, *op. cit.*, s. 23.

ciach szczególnie trudnych, prowadzenie walki według zasad rycerskich i korzystanie z prawa krwawej zemsty, szczególnie w przypadku zdrady. Zasady te wiązały władcę tylko w przypadku prowadzenia wojny z innym państwem chrześcijańskim. Nie miały one zastosowania w przypadku wojny z poganami²⁶.

Gallowy idealny władca-wódz powinien odznaczać się także stałym dążeniem do zdobycia i utrzymania sławy i chwały wojennej, stanowiących dla niego najważniejszy cel osobisty walki. Prymat sławy wojennej nad zyskiem nie może być nigdy podważony. Kronikarz wskazuje na sposoby jej zdobycia, pisząc że nie tylko czyny wojenne, ale również wspaniałomyślność wobec pokonanego wroga, dotrzymanie danego słowa, nawet gdy dotyczy to przeciwnika, hojność i szczodrobliwość stanowią źródła sławy wojennej²⁷. *Kronika polska* prezentuje jeszcze jedną cechę związaną z ideałem władcy — rycerza (wodza), a mianowicie religijność manifestowaną na polu walki. Przenikanie elementów religijnych do modelu rycerza datuje się od momentu przyjęcia chrześcijaństwa, a w okresie pisania kroniki odcisnęła na nim swe piętno ideologia krucjatowa. Znalazła ona w warunkach polskich odpowiednie podłoże do dalszego rozwoju, łącząc chrystianizację ziemiosła wojennego z coraz szerszym oddziaływaniem praktyk religijnych na wyższe warstwy społeczeństwa. Według Galla Anonima monarcha powinien zawsze być świadom opieki Boga, słuchając przed bitwą nauk kapłanów i przystępując do sakramentów, powinien śledzić koleje wojny w kalendarzu liturgicznym, co dawało możliwość tłumaczenia jej przebiegu. Zwycięstwa są bowiem związane z cudowną ingerencją świętych czczonych w danych dniach, a klęski to „cudowne kary” za zaniedbywanie praktyk religijnych przypadających w danym czasie. Panujący musi też pamiętać o szczególnym znaczeniu walki z poganami, sługami szatana, będącej podstawą ugruntowania ładu i porządku, pokoju bożego.

Trzecia grupa cech Gallowego ideału to cnoty związane z tzw. chrześcijańskim charakterem władcy. Dbanie o rozwój Kościoła i wiary chrześcijańskiej oraz realizowanie jej zasad w życiu codziennym to podstawowe przymioty tej grupy.

Codziennie realizowanie zasad wiary powinno przejawiać się w pobożności, w czczeniu Boga i Jego oblubienicy — Kościoła chrześcijańskiego wszelkimi dostępnymi środkami²⁸.

²⁶ A. F. Grabski, *Polska wobec idei wypraw krzyżowych na przełomie XI i XII wieku*. „Duch krzyżowy” Galla-Anonima, Zap. Hist. 1961, t. XXVI, z. 4, s. 55.

²⁷ Wzorem do naśladowania był tutaj Chrobry — Anonim tzw. Gall, *op. cit.*, s. 19—20.

²⁸ Motyw zaczerpnięty z charakterystyk Chrobrego i Kazimierza Odnowiciela, *ibidem*, s. 20, 30—31.

Stała troska o rozwój Kościoła i wiary to jedno z podstawowych zadań postawionych przed monarchą. Jego realizacja polega na zwiększaniu liczby wiernych i na umacnianiu wiary wśród ludów nawróconych. Zasięg terytorialny tej działalności nie powinien ograniczać się do terytorium własnego państwa, ale obejmować także i ziemie sąsiednie zajmowane przez pogan. W przypadku władców polskich misja ta miała charakter szczególny, wynikający z traktowania Polski jako bastionu chrześcijaństwa na północno-wschodnich rubieżach chrześcijaństwa, państwa prawdziwie chrześcijańskiego otoczonego przez pogan i ustawicznie narażanego na niebezpieczeństwo pogańskie. Realizując tę misję idealny władca polski wypełnia swe zadanie w ramach całego chrześcijaństwa.

Zwiększanie liczby wiernych może być prowadzone poprzez popieranie misji chrystianizacyjnych na płaszczyźnie finansowej i politycznej. Idealny monarcha musi wykazać daleko idące zaangażowanie w popieraniu tej działalności i powinien przywiązywać znaczną wagę do jej wyników. Wysyłanie misji to najlepszy sposób pomnażania liczby wiernych, gdyż władca powinien dążyć do osiągnięcia tego celu głównie drogami pokojowymi. Dopiero w sytuacji, gdy te środki okazują się niewystarczalne może sięgnąć do metod militarnych, a w ostateczności doprowadzić do wyniszczenia tych pogan, którzy nie zechcą przyjąć chrześcijaństwa. Panujący, prowadząc wojnę przeciwko poganom w imię szerzenia wiary, walczy w słusznej sprawie, w imię naprawy zła i niesienia sprawiedliwości. Taka wojna jest sprawiedliwa, a w ujęciu Gallowym przybiera, dzięki ingerencji boskiej, postać wojny świętej. Poparcie sił nadprzyrodzonych jest dowodem jej prawości.

Oprócz rozszerzania kręgu wiernych poza granicami własnego państwa, kronikarz postawił przed idealnym monarchą zadanie dbania o rozwój chrześcijaństwa wewnątrz własnej ojcowizny. Może to robić budując kościoły, wznosząc klasztory, nadając beneficja i ustanawiając nowe biskupstwa, do czego ma prawo od zjazdu gnieźnieńskiego²⁹. Powinien wspierać duchowieństwo w prowadzonych przez nie misjach i akcjach. Ma obowiązek przyczyniania się do zwalczania przeciwników prawdziwej wiary. Wynikiem tej działalności jest uzyskanie poparcia rozbudowywanego aparatu kościelnego dla prowadzonej przez niego polityki wewnętrznej i dodatkowe umocnienie autorytetu monarchego.

Osobnym zagadnieniem, związanym z tą grupą cnót idealnego panującego, jest kwestia relacji pomiędzy władcą świeckim a dostojnikami kościelnymi. Jest to jedna z najbardziej drażliwych i palących spraw jakie kronikarz musiał poruszyć w swym dziele. Dla Galla Ano-

²⁹ Tak właśnie postępował Kazimierz Odnowiciel, *ibidem*, s. 50.

nima monarcha i biskup to osoby sobie równe, dwaj równorzędni pomazańcy, których wzajemne konflikty powodują naruszenie porządku naturalnego i sakralnego³⁰. W związku z tym, że grzechy tych osób oceniane są tylko przez sąd boży, nigdy nie mogą być przedmiotem oceny sądu doczesnego³¹. Dwóm pomazańcom nie wolno osądzać się wzajemnie. W koncepcji Gallowej pozycja obu stron ewentualnego konfliktu jest niezależna jednak od drugiej, co powoduje zabezpieczenie monarchy przed jakąkolwiek krytyką jego czynów³². Można zatem wskazać na kilka punktów, które stanowią podstawę Gallowej koncepcji relacji władca świecki — biskup. Po pierwsze, Gall Anonim wskazuje właściwy wzór wzajemnych stosunków, zakładając szacunek, życzliwość i wysłuchiwanie rad po stronie panującego oraz posłuch dla świeckich decyzji monarchy po stronie przeciwnej. Władca powinien również dbać o zabezpieczenie interesów kościelnych w przypadku wszczęcia procesu sądowego przeciwko osobom duchownym albo z ich inicjatywy. W takiej sytuacji jego rola powinna polegać na czuwaniu nad tym, aby strona kościelna nie poniosła strat. Po drugie, na władcy ciążyą określone obowiązki względem Kościoła, które jako monarcha chrześcijański powinien realizować. Po trzecie, według kronikarza nie jest dopuszczalna jakakolwiek ocena osoby monarchy przez innego pomazańca; pomazańcy podlegają tylko sądowi bożemu³³. Po czwarte, pomazańcy są w swych godnościach równorzędni. Po piąte, idealny monarcha powinien tak postępować w stosunku do osób duchownych, aby będąc pewien uległości kleru, zawsze mógł zachować niezależność realizując ciężące na nim obowiązki³⁴.

Tak prezentuje się zespół cech, które powinien posiadać idealny władca — opiekun i obrońca wiary. Zwraca tu uwagę budowanie tego modelu bez sankcji kościelnej. Jest to cecha charakterystyczna dla *Kroniki polskiej* Galla Anonima, w sytuacji gdy model króla — świętego nie sprzeciwiał się idei króla — wojownika (wodza), a nawet mógł służyć jako jej wzmocnienia przez nałożenie się³⁵. W dziele Gallowym

³⁰ Kürbis, *Sacrum i profanum...*, s. 31.

³¹ Kürbis, *Wizerunki Piastów...*, s. 212.

³² Stanowisko dworu książęcego w tej kwestii można sprowadzić do słów Krzywoustego, iż będzie bronił swej władzy do upadłego i nie będzie haniebnie nikomu podlegał w sprawach do niego należących, Kürbis, *Polskie...*, s. 305 i Adamus, *op. cit.*, s. 36.

³³ Kürbis, *Sacrum i profanum...*, s. 31.

³⁴ Zwraca uwagę brak w dziele Gallowym próby usprawiedliwienia postępowania Bolesława II, co może być tłumaczone faktem, iż wygnany monarcha znalazł się poza nawiasem historii Polski, *ibidem*, s. 30.

³⁵ K. Górski, *La naissance des Etats et le „roi-saint”. Problème de l’idéologie féodale*, [w:] *L’Europe aux IXe—XIe siècles. Aux origines des Etats nationaux*, Varsovie 1968, s. 426.

znajdujemy tylko minimalne ślady idei kapłaństwa władcy uświęconej aktem pomazania, czy koncepcji istnienia odpowiedzialności panującego za zapewnienie poddanym szczęścia i zbawienia, stawiającej osobę władcy w centrum spraw duchowych Kościoła. Brak również próby tworzenia kultu któregoś z Piastów, mimo powszechności, w tym okresie, zjawiska kanonizacji założycieli dynastii czy innych szczególnie zasłużonych monarchów⁸⁶. Jest rzeczą trudną do jednoznacznego określenia co powodowało taki stan rzeczy w sytuacji państwa, w którym idea świętości innych osób nie była obca i w którym można wskazać kilku potencjalnych kandydatów do kanonizacji z grona panujących. Dla kronikarza byli to chyba Bolesław I, Kazimierz Odnowiciel i w mniejszym stopniu Mieszko I. Szczególnie postać Kazimierza jawi się jako główna kandydatura do uświęcenia, wobec poważnych zarzutów dotyczących życia osobistego zamieszczonych w *Kronice* w stosunku do Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Wydaje się wielce prawdopodobne, że wyższe warstwy społeczeństwa polskiego tego okresu nie były zainteresowane w uświęcaniu władzy. Wynikało to chyba z jednej strony, z obawy przed dodatkowym wzmocnieniem pozycji panującego, a z drugiej zaś z istniejącej tradycji osoby Chrobrego — władcy wyniesionego przez koronację, a nie przez kanonizację. Legenda tego monarchy, będąca podstawą ideologiczną polskiej monarchii feudalnej, to model króla — wojownika (wodza). Pamiętać także należy, iż w czasach bliższych Anonimowi, dwaj wyróżnieni przez niego władcy Bolesław Śmiały i Bolesław III dopuścili się czynów przekreślających możliwość ich kanonizacji (Bolesław II — spowodowanie śmierci biskupa Stanisława, Krzywousty — oślepienie swego brata). To tłumaczyłoby brak tworzenia kultu jednego z Piastów. Można się zastanawiać, czy zawarty w *kronice* model władcy idealnego nie był, w myśl założeń autora i jego mocodawców, wzorem cech, których realizacja w praktyce stanowiłaby podstawę procesu kanonizacji. Stąd też cechy Bolesława I zostały uzupełnione innymi, posiadanymi przez pozostałych monarchów, jakby dla wytłumaczenia, dlaczego Chrobry nie został uświęcony. Takie stwierdzenie dowodziłoby prawdziwości tezy, że Anonim tzw. Gall, wobec braku powszechnego zainteresowania w uświęceniu władzy, starał się swoim modelem stworzyć odpo-

⁸⁶ Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy mogło być to, iż Kościół polski nie dążył do umieszczenia na swych ołtarzach władcy świętego, uważając siłę monarchii nie tylko za skonsolidowaną, ale nawet za zbyt silną i skierowaną ku tyranii, *ibidem*, s. 431. Podobnie sądzą Ichnatowicz i in. (*op. cit.*, s. 78) wskazując dodatkowo na rozwijające się konflikty między Piastami, a niektórymi przywódcami duchowieństwa, stającymi w sporach politycznych po stronie możnowładztwa, jako na jeszcze jedną przyczynę tej sytuacji. Poza tym kanonizowany monarcha znacznie odbiegał od głoszonych przez Kościół polski wzorców postępowania.

wiednie warunki dla rozpoczęcia ewentualnych starań o przeprowadzenie kanonizacji któregoś z Piastów.

Niezależnie od powyższych rozważań, trzeba stwierdzić, że brak uświęcenia władzy nie oznacza, iż w *Kronice* doktryna dworska mało miejsca poświęciła ideom sakralnym. Wątki religijne przewijają się bowiem poprzez wszystkie prezentowane już elementy modelu Gallowego, nadając mu swoiste piętno religijności. Wskazywałoby to na fakt, że gorliwość religijna nie stanowiła czynnika dominującego w mentalności politycznej polskiego wczesnego średniowiecza, mimo odgrywania znacznej roli w życiu politycznym. Kronikarz pokazuje ją zawsze nieco w cieniu innych, bardziej ważnych dla ówczesnej Polski problemów.

Ostatnia grupa cech idealnego władcy to cnoty dotyczące sprawowania władzy wewnątrz państwa. Stanowią one Gallowy wzór stosunków między panującym a poddanymi.

Podstawą tej relacji powinno być przestrzeganie przez obie strony przyjętych norm zachowania i wierność dla tradycji przodków³⁷. W tym układzie monarcha jest w sposób nieporównywalny wyniesiony ponad swoich poddanych, co powoduje, że wszelkie zbliżenie się do nich jest niemożliwe. Władcę, jako pana naturalnego posiadającego przyrodzone prawa do rządzenia, otacza przepych, bogactwo i wszelki dostatek, tj. czynniki wyróżniające go ze społeczeństwa.

W ramach omawianej grupy cech na miejsce pierwsze wysuwa się cnota sprawiedliwości władcy. Jednym z jej przejawów jest prawidłowe pełnienie przez monarchę funkcji sędziowskich. Za podstawę tej działalności przyjęte zostały bezstronność i sprawiedliwość w sądzie. Gallowa bezinteresowność to równe traktowanie tak dostojników jak i całego ludu, zaś sprawiedliwość w sądzie, to rozstrzyganie każdej sprawy w sądzie bez względu na osobę. Władca ma obowiązek wysłuchania obu stron w przypadku jakiegokolwiek sporu, wykorzystując to do pouczenia powoda o tym, by nie oskarżał bez przyczyny. Skargi kierowane do panującego nigdy nie powinny pozostać bez rozpatrzenia, bez wysłuchania obu stron. Według Galla Anonima nie ma bowiem żadnego czynnika powodującego zwolnienie władcy od tego obowiązku. Nie jest nim nawet fakt zajmowania się innymi ważnymi sprawami państwa. W stosunku do osoby oskarżonego monarcha nie powinien okazywać niechętnego oblicza i gniewu, przeciwnie powinien zapraszać go do wspólnego stołu, odkładając rozpatrzenie skargi na czas późniejszy, pamiętając, iż nie jest to rozstrzygnięcie ostateczne. Takie postępowanie uważa kronikarz za wzór do naśladowania w sprawach przeciwko dostojnikom państwowym. Rozpatrzenie skargi powin-

³⁷ Deptuła, Witkowska, *op. cit.*, s. 124.

no być jak najszybsze w przypadku zdrady i wiarołomstwa, które to czyny panujący powinien karać z całą surowością³⁸.

Drugim przejawem sprawiedliwości władcy jest właściwe rządzenie państwem³⁹. Władca ma być mądrym i zapobiegliwym rządcą swego kraju, powinien opiekować się całym ludem, szczególnie wdowami i sierotami. Pod jego opieką powinni znajdować się także i możni. Jego rządy mają odznaczać się dobrocią, cierpliwością i łaskawością. Władca powinien kierować się w rządzeniu zasadą, że nikt w wyniku jego poleceń nie może być obciążony ponad miarę, tj. ponad rzeczywiste potrzeby władcy, państwa i dworu. Kronikarz mocno akcentuje konieczność ograniczenia ucisku chłopów, wynikającego z ciągłych objazdów kraju przez monarchę⁴⁰.

Idealny monarcha powinien także szanować swoich poddanych, zachowując przy tym własną godność. Powinien pamiętać o tym, że jest osobą panującą i wymagać od poddanych by o tym pamiętali. Szacunek dla poddanych stanowi jeden z czynników tworzących więź monarchy z mieszkańcami jego państwa. Grupę społeczną co do której cecha ta powinna być szczególnie manifestowana, stanowią osoby znajdujące się najbliżej tronu, najbogatsze i posiadające wpływy. Do tego kręgu zalicza także Anonim rycerstwo stanowiące, według niego, podstawę tronu Piastów. Panujący powinien traktować wszystkich wojowników tak jak własnych synów, bez względu na to czy są Polakami, czy przybyli z innych państw. W stosunku do tej grupy społecznej powinna być okazywana szczególna szczodroliwość i hojność⁴¹. Cechy te stanowią symbol bogactwa i potęgi władcy, zapewniają jednocześnie posłuch wśród poddanych. Dla Galla Anonima władca hojny oznacza władcę potężnego.

Istnieją jednak granice poza które panujący nie powinien wykroczyć w stosunkach z poddanymi. Są to: wspomniana godność monarcha, tradycyjne ujęcie stosunków pomiędzy rządzącymi a rządzonymi i interesy monarchii. Według kronikarza zatem obowiązki panującego

³⁸ Wzorem był tutaj Chrobry. Anonim tzw. Gall, *op. cit.* s. 28.

³⁹ Koncepcja ta wynikała z teorii sprawiedliwości porządku społecznego, w którym każdy wypełnia swe powinności w stosunku do władcy, a ten miał dbać o to, by nikomu nie działa się krzywda, Ihnatowicz i in., *op. cit.*, s. 91.

⁴⁰ Wzorem do naśladowania był również i tym razem Chrobry, Anonim tzw. Gall, *op. cit.*, s. 35.

⁴¹ Te dwie cechy będące wyrazami bogactwa przewijają się dość często na kartach dzieła Gallowego. Do nich należy dodać jeszcze gościnność wynikającą właśnie z bogactwa i obowiązującą monarchę w najwyższym stopniu. Brak gościnności Popiela stanowił, według kronikarza, jedną z przyczyn jego upadku, R. Michałowski, „*Restitutio Poloniae*” w *ideologii dynastycznej Galla Anonima*, P. H. 1985, t. LXXVI, z. 3, s. 458—459.

wobec poddanych powinny zamykać się w ramach szeroko rozumianej opieki nad całym ludem.

Idealny władca powinien pozostawać w stałym i bezpośrednim kontakcie z poddanymi należącymi do różnych grup społecznych. W ten sposób może wykonywać ciężący na nim obowiązek czuwania nad każdym elementem życia w państwie. Celem nadrzędnym tego obowiązku jest zabezpieczenie dobrobytu i harmonijnego ładu wewnętrznego.

Kronikarz wskazuje na jeszcze jedną powinność panującego względem państwa i poddanych. Jest nią zapewnienie powszechnego bezpieczeństwa. Obrona własnego terytorium jest najważniejszym obowiązkiem każdego władcy. Jej realizacja, zgodna z potrzebami chwili, powinna służyć zabezpieczeniu nie tylko granic państwa, ale przede wszystkim życia i mienia całej ludności. Najlepszą formą wykonywania tego obowiązku jest bezpośredni udział monarchy w obronie kraju. Jednocześnie Gall Anonim podkreśla, iż największą stratą dla panującego jest wpuszczenie wrogich wojsk w granice państwa, bez próby nawet najsłabszego oporu. Taka sytuacja powoduje dużą ujmę na honorze monarchy.

Z problematyką zabezpieczenia pokoju w państwie wiąże się kwestia stosunku do cesarstwa jako instytucji uniwersalnej.

Podstawą relacji Polska — cesarstwo jest dla Galla Anonima przywiązanie do tradycji, wolności i honoru. Nakazywało ono panującemu nawet poświęcenie życia w imię obrony państwa i położenia kresu zagrożenia ziem polskich. Anonim uważa walkę w obronie wolności i niezależności za zjawisko godne najwyższej pochwały, król czy książę tak postępujący jest zawsze wspierany bożą działalnością. O sile tego poparcia świadczy według kronikarza fakt, że nawet Bóg nie potępia tego typu walki u pogan.

Stosunek Polski do cesarstwa oparł Anonim na zasadzie równości. Wynikała ona z przekonania o istnieniu tzw. „starodawnej wolności” narodu polskiego w obrębie chrześcijaństwa zachodniego. Oznacza ona brak wystąpienia w przeszłości faktu podporządkowania Polski innym narodom czy państwom. W praktyce politycznej ostrze tej koncepcji zwraca się przede wszystkim przeciwko cesarstwu, stanowiąc jednocześnie wskazówkę dla władcy informującą go o jego równości z innymi monarchami i o jego obowiązkach wobec cesarza. Idealny władca polski powinien odrzucić myśl o możliwości jakiegokolwiek uzależnienia jego kraju od zachodniego sąsiada, które mogłoby prowadzić do uznania istnienia wpływu cesarza na sprawy czysto wewnętrzne. Szczególnie niedopuszczalne jest podporządkowanie się sądom cesarskim. Przyjmując za podstawę konsekwencje zjazdu z Gnieźnie, mo-

narcha polski powinien odrzucić wszelkie żądania tego typu jako bezprawne.

Na władcy ciążyą jednak pewne obowiązki wobec cesarstwa, które mieszczą się w ramach nie kwestionowanej przez kronikarza, uniwersalnej *auctoritas* imperialnej. Jego powinnością jest wyrażenie zgody na udzielenie, za pośrednictwem cesarstwa, zbrojnej lub pieniężnej pomocy Kościołowi. Cesarz jest tu traktowany jak wójt Kościoła podejmujący działania zmierzające do jego obrony. Podstawą na której monarcha może oprzeć swą zgodę jest z jednej strony cel tej pomocy, a z drugiej zaś forma w jakiej powinien się tego domagać cesarz. Brak przymusu, pokojowe domaganie się pomocy powodują że decyzja tego typu nie godzi w interesy i wolność Polski⁴². Równocześnie władca powinien pamiętać, iż jego przodkowie chętnie służyli cesarstwu radą i pomocą. Kronikarz zatem uznając powszechną powagę cesarstwa, teoretycznie uzasadnił ograniczenie jego praw w stosunku do Polski tylko do spraw obrony wiary chrześcijańskiej.

Kronikarz daje także idealnemu monarsze wzór właściwych stosunków polsko-cesarskich. Poprzez podkreślanie epizodów dowodzących pokojowego charakteru kontaktów z cesarstwem i brak informacji o wojnach polsko-cesarskich z początku XI w., wskazuje na możliwość harmonijnego układania się relacji Polska — cesarstwo. Ukoronowaniem tego typu stosunków jest dla Anonima zjazd gnieźnieński, stanowiący dowód i wzór możliwości poprawnego ułożenia stosunków z zachodnim sąsiadem, przy zachowaniu niezależności politycznej Polski.

Na zakończenie problematyki cech władcy — rządcy własnego państwa i jego stosunku do poddanych trzeba wskazać na jeszcze jedną sprawę. Władca prawidłowo wypełniający ciążące na nim obowiązki może doprowadzić do osiągnięcia przez siebie szacunku i posłuchu poddanych. Dla Anonima istnieje pewna równowaga we wzajemnych stosunkach między panującym a poddanymi. Wielkie uczucie ze strony monarchy jest wyrównywane powszechnym posłuchem posiadanym wśród poddanych. Największą nagrodą dla panującego jest, w przypadku dbania o swój kraj, wiara rządzonych w to, że będzie on zawsze zwyciężał swoich wrogów i że będzie istnieć wieczna potęga państwa, którą tylko on potrafi zapewnić. Dzięki swym przymiotom panujący może być pewny bezgranicznego oddania swych poddanych, ich poparcia we wszelkich poczynaniach, a także i tego, iż nigdy nie zastosują wobec niego prawa oporu. Ukoronowaniem pozycji monarchy będzie określenie go mianem „ojca i obrońcy ojczyzny”⁴³.

⁴² Anonim tzw. Gall, *op. cit.*, s. 138.

⁴³ W przypadku Kazimierza Odnowiciela pojawia się w dziele Gallowym mit władcy — wybawcy ojczyzny.

Do tej grupy cech należy zaliczyć także jako element dodatkowy, cnoty dotyczące stosunków wewnątrz rodziny panującego. Przez kronikarza zostały one sprowadzone do trzech postulatów: więzi rodzinnej, miłości synowskiej i lojalności pomiędzy krewnymi, szczególnie między współrządzającymi braćmi⁴⁴.

Tak przedstawia się katalog cech pozytywnych idealnego władcy. W porównaniu z nim zespół cech negatywnych został sprowadzony przez kronikarza tylko do kilku elementów. Anonim bowiem, prezentując charakterystyki Piastów, koncentrował się na ich cnotach, marginalnie traktując cechy ujemne. Jeśli już pisał o nich, np. charakteryzując Bolesława Śmiałego, to starał się je odpowiednio pomniejszyć, albo prezentował je w takim świetle aby zatraciły swą wyrazistość. Starał się także w takiej sytuacji doprowadzić do wytworzenia się u czytelnika wrażenia wzajemnego uzupełniania się przymiotów i przywar, tak aby stworzyć plastyczny i realny obraz monarchy.

Pierwszą z cech negatywnych jest nadmiar ambicji i związana z tym próżność. Dla kronikarza cechy te może posiadać nawet władca uważany za idealnego, ale utrudniają mu one realizację ciężących na nim zadań. Takie ujęcie wynikało z wprowadzenia do ideału obowiązku troszczenia się o dobro państwa i poddanych, co wymagało rozważań i zastanowienia oraz odrzucenia kierowania się względami osobistymi. W podobny sposób są prezentowane dalsze cechy negatywne: nieopohamowany temperament i wynikające z niego gwałtowność zachowania i pycha. Trzeba jednak wskazać na fakt traktowania wystąpienia tych cech u władcy tylko jako skazy na jego sylwetce. Anonim stara się przekonać czytelnika z tym, że nie powodują one przekreślenia szans danego władcy w ubieganiu się o miano monarchy idealnego.

Znacznie gorzej przedstawiała się sytuacja, jeśli tym cechom towarzyszył brak umiejętności przeciwstawienia się im. Niemożliwość ich opanowania deprecjonuje w oczach kronikarza każdego władcę. Obniża wprowadzie znacznie jego wartość, ale nie przekreśla możliwości uznania go za władcę bliskiego ideałowi. Takie stanowisko zajął kronikarz w przypadku Bolesława II.

Katalog cech negatywnych zamykają dwie z nich, powodujące cał-

⁴⁴ Można w tym miejscu wskazać na postulowane przez kronikarza imię idealnego władcy. Anonim dość wyraźnie przeciwstawia władców o imieniu „Bolesław” grupie pozostałych, widząc w tej pierwszej monarchów wojennych, a w drugiej pokojowych. Opowieść o dziejach Piastów układa się przecież wzdłuż linii Chrobry — Śmiały — Krzywousty. Sądzić należy, że kronikarz przywiązywał dość duże znaczenie do imienia „Bolesław” jako symbolu nawiązania do tradycji dawnej świętości Polski. Jednocześnie takie ujęcie stanowi nawiązanie do tradycji jeszcze przedchrześcijańskiej, w której powtarzanie się imion było formą przekazu cnót przodków, Geremek, *op. cit.* s. 10.

kowitą niemożność uznania panującego za idealnego. Są to chwiejność i gnuśność. Gall Anonim pomija te cechy wyraźnym milczeniem, wykorzystując je tylko w charakterystyce Władysława Hermana. Sądzić należy, że pod tymi pojęciami rozumiał przede wszystkim brak zdecydowania w działaniu, a nawet niepodejmowanie jakiejkolwiek działalności. Brak poświęcenia większej uwagi tym cechom jest jasny do wytłumaczenia. Kronikarz tworzył model władcy energicznego i zaangażowanego w działania o różnym charakterze, co powodowało brak potrzeby wskazywania na cechy, których władca taki nie powinien posiadać.

W warunkach Polski czasów Bolesława Krzywoustego tworzony przez Galla Anonima model idealnego władcy pełnił określoną rolę ideologiczną, stanowiąc istotny element dworskiej doktryny politycznej prezentowanej na kartach *Kroniki polskiej*.

Głównym problemem ideologicznym, stanowiącym oś wszystkich rozważań zawartych w *Kronice*, jest obrona silnej władzy centralnej. Polega ona na usunięciu prawa oporu i wyeliminowaniu wpływu poddanych na obsadę tronu piastowskiego. Przeprowadzona jest ona na dwóch wzajemnie ze sobą powiązanych płaszczyznach: zewnętrznej obejmującej problematykę suwerenności politycznej i wewnętrznej dotyczącej spraw związanych z władzą dynastii. Ta druga płaszczyzna miała decydujące znaczenie dla protektorów kronikarza.

Podstawą obrony Piastów było pokazanie, w możliwie najszerszym ujęciu, posiadanej przez nich przyrodzonej zacności, a ich samych ukazanie jako panów naturalnych, wskazywanych Polakom przez Boga oraz udowodnienie legalności sprawowania przez nich władzy jako zabezpieczenie przed możliwością zastosowania prawa oporu. To ostatnie zagadnienie było dla kronikarza chyba najważniejsze.

Obrona legalności rządów dynastii polegała na wykazaniu w jakich warunkach może być zastosowane prawo oporu, a w stosunku do konkretnych panujących — na wykazaniu niemożności jego zastosowania. Kronikarz stanął na stanowisku, że pozbawić tronu można tylko władcę niezacnego, stanowiącego przeciwieństwo tworzonego modelu idealnego monarchy. Gall Anonim nie mógł wystąpić wprost przeciwko prawu oporu, stara się zatem drogą pośrednią ją obezwładnić, propagując doktrynę stałej zacności Piastów, opartą na prezentowanym ideale władcy. Jako uzupełnienie zostały rozbudowane znaki transcendentne towarzyszące powołaniu dynastii na tron. W takiej sytuacji doktryna panów naturalnych, wobec braku jej powszechnego akceptowania, wykorzystana została pomocniczo. Praktyczne znaczenie stałej zacności Piastów polegało na fakcie bycia przez kolejnych władców, z jednym wyjątkiem, monarchami zbliżającymi się w różnym stopniu do propa-

gowanego ideału. Temu celowi służyło także skrótowe pokazanie katalogu cech negatywnych. Trzeba pamiętać, iż Gall Anonim nie pokazuje jednego władcy jako ideału (najbliższy temu był chyba Chrobry), lecz zbiera cechy kolejnych władców i dopiero w oparciu o ten zbiór tworzy własną koncepcję. Powodowało to brak możliwości uznania konkretnego władcy za ideał, ale z drugiej strony dawało możliwość znalezienia w każdym monarsze znacznej ilości cech odpowiadających ideałowi.

Kronikarz pisząc o dynastii piastowskiej jako o rodzie znacym starał się dokonać dwóch rzeczy. Dążył do stworzenia modelu monarchii możliwego do przyjęcia przez odbiorców kroniki i do zaprezentowania porównań kolejnych władców z propagowanym wzorem, nawiązującym w znacznym stopniu, ze względów praktycznych, do legendy Bolesława Chrobrego i jego potężnej Polski. W trakcie tego zabiegu podkreślał cechy zbieżne z ideałem i pomniejszał, czy nawet pomijał te, które nie były pierwszorzędnymi w modelu. Dzięki temu kolejni Piastowie jawią się czytelnikowi nie tylko jako posiadacze cech występujących w modelu, ale również jako osoby wnoszące do niego własne cechy.

Mniejsze znaczenie posiadał ideał władcy dla problematyki suwerenności państwa. Jego rola sprowadzała się do zaprezentowania wzoru zachowań panującego na arenie międzynarodowej, szczególnie w stosunku do cesarstwa. W ujęciu Gallowym władca został umieszczony w ramach powszechnie uznawanej hierarchii monarchów, na czele której znajdował się cesarz, posiadający dzięki temu określone uprawnienia w stosunku do innych panujących.

Kończąc te rozważania nad Gallowym ideałem władcy konieczne jest przedstawienie jego najważniejszych elementów. Przede wszystkim trzeba pamiętać o roli jaką miał spełnić w ramach ideologii dworskiej. Miał to być środek wzmacniający władzę dynastii, uniemożliwiający zastosowanie prawa oporu w drodze wykazania, iż poza jednym wyjątkiem wszystkie osoby z dynastii piastowskiej zbliżając się do ideału w różnym stopniu uzupełniają go własnymi cechami. Jednocześnie model ten miał mieć charakter dydaktyczny, dzięki traktowaniu go jako wzoru cech i zachowań władcy.

Sam ideał charakteryzował się przede wszystkim świeckością. Brak sankcji kościelnej, mimo istnienia wielu elementów wskazujących na jego religijny charakter oraz brak propagowania ascetycznego sposobu życia — to cechy wyróżniające koncepcję Gallową spośród innych podobnych.

Natomiast cechy zawarte w modelu nie odbiegały od powszechnie uznawanych cnót idealnego monarchy. Różnice dotyczyły tylko ich

hierarchizacji. W koncepcji Galla Anonima elementy składowe ideału można sprowadzić do kilku podstawowych haseł, które w zależności od potrzeb były odpowiednio rozbudowane. Te hasła to: „zacna młodość” władcy, boskie wybraństwo dynastii i władcy i trzy podstawowe modele: władcy — rycerza (wodza), władcy — opiekuna i obrońcy wiary chrześcijańskiej oraz władcy — opiekuna i obrońcy ojczyzny⁴⁵.

Gallowy model idealnego władcy to przede wszystkim idea władcy — wojownika (wodza), uzupełniona cechami dotyczącymi innych płaszczyzn władzy świeckiej. Miał on służyć potrzebom praktyki politycznej, tj. zabezpieczeniu monarchy przed pozbawieniem go tronu przez czynniki zewnętrzne (cesarz) i wewnętrzne (prawo oporu poddanych stosowane wobec monarchów w ujęciu Gallowym niezacnych). Stanowił teoretyczne uzasadnienie niemożności zastosowania prawa oporu wobec Piastów i dostarczał zespołu cech osobowych i zasad postępowania zapewniających suwerenność polityczną i wierność poddanych.

Katedra Prawa Rzymskiego

Jakub Skomial

DAS IDEAL DES HERRSCHERS IN DER POLNISCHE CHRONIK DES GALLUS

Das in der *Polnischen Chronik* von Anonymus, der auch den Namen Gallus trug, enthaltene Ideal des Monarchen spielte eine Rolle des besonderen Mittels, das die Macht des Dynasten verstärkte und kein Widerstandsrecht ermöglichte. Man wollte es auf solche Weise erreichen, daß sich die herrschenden Piasten (mit einer Ausnahme) zum Vorbild, genauer gesagt, zum Muster näherten und ihre eigenen charakteristischen Merkmale hatten. Gleichzeitig hatte dieses Vorbild einen didaktischen Charakter, weil es die Komplexe von Merkmalen und die Verhaltensweise des Monarchen enthielt.

Das Ideal charakterisiert sich vor allem im Problem der Weltlichkeit. Die Faktoren, die die Konzeptionen des Gallus vor vielen anderen unterscheiden, kann man so klassifizieren: der Mangel an die kirchliche Sanktion, obwohl viele Elemente darauf hinweisen, und der Mangel an die Propagierung im Muster enthaltenen Merkmale waren den allgemein eingenommenen Tugenden ähnlich. Die Unterschiede findet man nur in ihrer Hierarchie. In der Zusammenfassung des Gallus kann man

⁴⁵ Odmienne ujęcie wskazuje na wykorzystanie przez kronikarza gotowego wzorku władcy sprawiedliwego (*rex iustus*) o dwóch obliczach: w czasie wojny — obrońca ojczyzny, w czasie pokoju — jej ojciec, Kürbis, *Sacrum i profanum...*, s. 30.

sie als grundlegende Lösungen vorstellen, die in der Abhängigkeit von den Bedürfnissen entwickelt waren.

Es sind folgende Konzeptionen: a) Konzeption „der ehrwürdigen Jugend“ des zukünftigen Monarchen, die seine richtige Erziehung und Vorbereitung in der Ausübung der Macht bestimmt, b) die Konzeption der göttlichen Wahl des Dynasten und des Herrschenden, zusammen mit der Konzeption der geschichtlichen Sendung, c) der Herrscher-als Ritter (Heerführer), d) der Herrscher-als Pfleger und Verteidiger des Christentums, e) der Herrscher-als Pfleger der Untertane und Verteidiger der Heimat.

Das Modell des Gallus des idealen Herrschenden ist ein Monarch als Kämpfer (Herrführer). Diese Konzeption ist mit den anderen Ebenen der weltlichen Macht argümentiert und verbindet sich durch den Faden des Kreuzzuges mit einem Modell des Herrschenden als Pflegers und Verteidigers des Christentums.

Solches Modell soll der politischen Praxis dienen, das heißt, der Sicherung des Monarchen von Entthronen durch äußere Faktoren (besonders von Kaiser) und innere Faktoren (das Widerstandsrecht gegen nicht ehrwürdigen Herrscher).

Das bildet eine theoretische Begründung der Unmöglichkeit des Gebrauchs des Widerstandsrechtes gegen Piasten. Man kann hinzufügen, daß dieses Modell viele persönliche Komplexe von Merkmalen und Prinzipien der Verhaltensweise geboten hat, was die politische Souveränität und die Treue der Untertane gesichert hat.